

ALBERTUS PICTOR SOM PÄRLSTICKARE

Några anmärkningar med anledning av en upptäckt

Av AGNES GEIJER

Albertus Pictor, den medeltida monumentalmålaren, är en i den uppländska konsthistorien känd och berömd personlighet. Att han även utövade en pärlstickares yrke, d. v. s. innehade en broderiverkstad i Stockholm är kanske mindre allmänt bekant. Det var Agnes Branting och Andreas Lindblom som i sitt 1928 utkomna monumentalverk över svensk medeltida textilkonst¹ för första gången de facto kunde påvisa resultatet av denna verksamhet: icke mindre än 16 eller 17 broderier. Sedermera har antalet ytterligare ökats med en mässshake från Ängsö kyrka² och den här, fig. 1, avbildade från Åkerby. Därtill kommer en skruduppsättning i Strängnäs som troligen även bör räknas med.

Det är det i detta sammanhang hittills icke uppmärksammade *Åkerby*-broderiet som givit anledning till denna studie.³ Innan jag går in på en närmare behandling av detta nya fynd torde en kort orientering vara på sin plats.

De arkivaliska uppgifterna om Alberts verksamhet påvisades redan av Hans Hildebrand och de ha sedermera skärskådats av bl. a. Roosval och de Brun.⁴ Hans insats som kyrkomålare har utförligt behandlats av Cornell och Wallin.⁵ Urkunderna i fråga äro Stockholms stads jorde- och tänkeböcker, där han ofta omnämnes och varur tydligt framgår att målaren och pärlstickaren Albert var en och samma person. Första gången är 1473, då »Albrict perlastyckare» gör arvsskifte med sina styvbarn vilkas fader kallas Johan må-

lare. Sedan återkommer han under växlande benämningar till 1509, då han sannolikt dog. Av skatteböckerna framgår att han var en välbärgad man, som under 1501—07 betalade högre skatt än någon av sina yrkesbröder bland målarna. Av samma källor framgår att det fanns ännu en pärlstickare, den från Antwerpen inflyttade Gödert van der Elst, som första gången omtalas redan 1458 och som synes ha dött 1490 eller 1491. Även denne var en välbärgad man.

Nu frågar sig läsaren hur det kan vara möjligt att veta vem av dessa båda som är mästare till de åsyftade broderierna. Att de komma från en och samma verkstad är otvivelaktigt. Attributionen till Albert kan visserligen diskuteras och dess riktighet har bestritts, bl. a. av de Brun.⁶ Även Cornell och Wallin synas hålla för möjligt att Gödert var Stockholms-ateljéns ledare. De skäl som tala för Albert äro emellertid så starka att de enligt min uppfattning icke lämna rum för någon tvekan. Indicierna äro av rent stilistisk art och de gå såväl i positiv som negativ riktning.

De nu sammanställda arbetena ha en påfallande enhetlig karaktär, såväl konstnärligt som rent tekniskt. Och de likna icke några andra broderier — framför allt äro de till karaktären den fullkomliga motsatsen till de minutiösa »nålmålerier», som utfördes i Nederländerna och västra Tyskland.⁷ De textila släktingar som kunna påvisas äro att finna i östra Tyskland, men även här är likheten ofullständig. De positiva skälen för att målaren och pärlstickaren var en och samma person äro så påfallande, att man även utan föreliggande arkivaliska uppgifter skulle ha måst förutsätta en mycket intim kontakt mellan dessa broderier och monumentalmåleriet. Jag nämner endast de enkla, starka färgerna, lagda i ett plan, utan schatteringar, och med konturer och förtydligande teckning i svart; överhuvud taget det hänsynstagande till dekorativ distansverkan som annars är så främmande för dylika broderier. Därtill kommer de slående överensstämmelserna med Alberts kända målningar, särskilt Härkebergas, vilka särskilt påvisats i nämnda stora publikation: Alberts

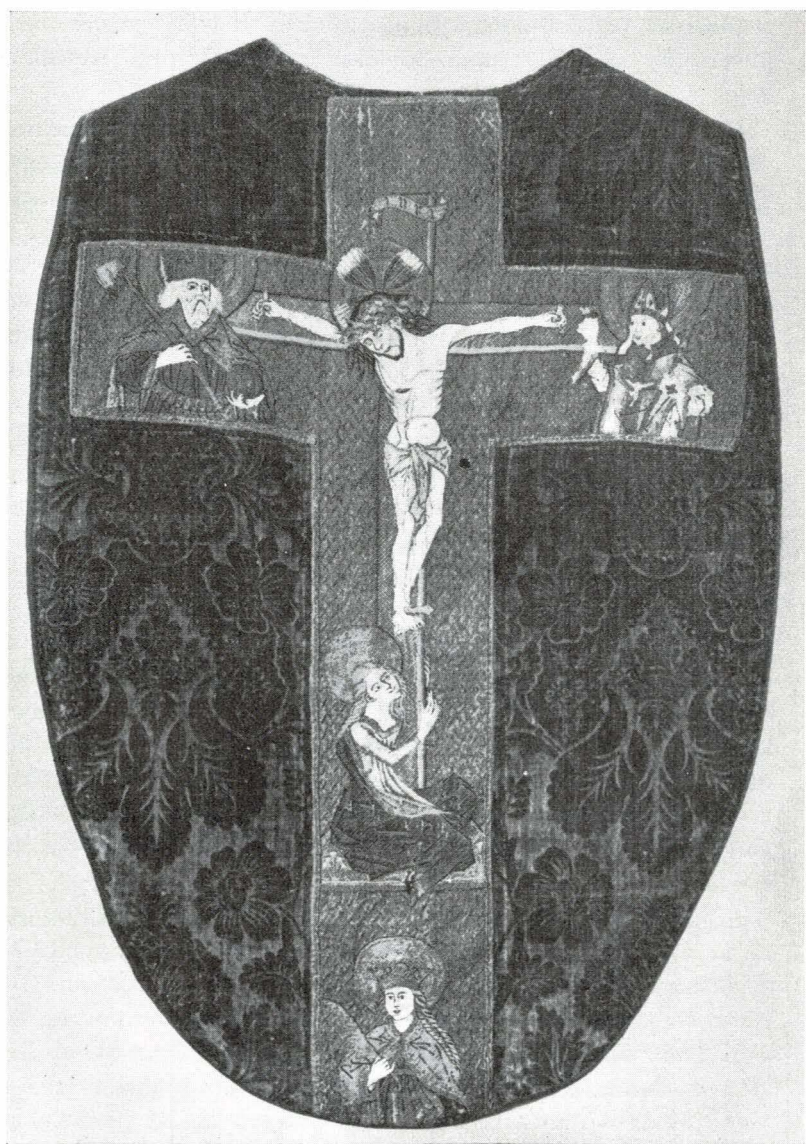

Bild 1. Mässhake från Åkerby kyrka, Uppland; Albertus' verkstad.

realistiska fysionomier och det av träsnittsförlagorna starkt påverkade manéret med knyckiga, krokformigt avslutade linjer.

En viss oklarhet råder dock i fråga om dateringen, rörande vilken det må vara mig tillåtet anföra några reflexioner. Textilverkets förf. anföra 8 st. arbeten, vilkas donatorsvapen erbjuda en viss dateringsgrund. Samlingen torde med rätt stor sannolikhet kunna ökas med Sigtuna-kåpan, vartill kommer Ängsö-mässhaken med sina vapen, Sparre och Natt och Dag. Av dessa broderier skulle 9 stycken vara utförda under perioden 1480—1500 medan ett enda — en mässhake från Mariefred med Linköpingsbiskopen Kettil Karlsson Vases vapen — skulle vara utfört före 1465. Det förefaller onekligen mycket sannolikt att han beställt skruden under en Stockholmsvistelse i samband med riksföreståndareskapet 1464—65, men å andra sidan är det märkvärdigt om detta arbete, där den Albertska stilen redan är fullt utbildad, skulle vara omkring 15 år äldre än de övriga daterade. Det vill med andra ord säga att verkstaden icke blott existerat i över 40 år utan under hela denna tid arbetat på ungefär samma sätt. Detta förefaller mig så föga sannolikt att jag ej kan undertrycka den gissningen att beställningen utförts åtminstone några år senare. Ett sådant antagande rimmar även bättre med Sala-målningarna, vilka dateras till åren närmast före 1465, och vilka ännu bära stämpeln av lärjungeskapet till Peter.⁸

Höjdpunkten för måleriet var 1480-talet. Då tillkommo bl. a. Härkebergamålningarna, vars slående likheter med broderierna in i detalj påvisats av Branting och Lindblom. Det visar sig alltså att Albert, i varje fall under denna tid, utövat båda sina yrken samtidigt. På äldre dagar synes han ofta ha lämnat utförandet av måleribeställningarna åt sina medhjälpare, måhända för att mera ägna sig åt pärlstickaryrket, vilket ju var mindre fysiskt ansträngande för en äldre man. Till åren närmast före eller efter sekelskiftet måste man nämligen av stilistiska skäl hänföra de förnämsta ver-

Bild 2. Mässhake, Uppsala domkyrka; Albertus' verkstad.

Bild 3. Mässhake, Strängnäs domkyrka; Albertus' verkstad.

ken av hans alstring, Holmgers gravtäcke från Sko klosterkyrka och Mariamässhaken i Uppsala domkyrka, vilka arbeten äga en konstnärlig kvalitet, som med glans uthärdar en jämförelse med det allra bästa som överhuvud frambragts med nål och tråd.^o Men samtidigt levererades arbeten av ett så grovt och tarvligt utförande att man skulle tvivla på att de kommit från samma verkstad, om ej otvetydiga bevis förelåge: de mindre synliga partierna på framsidan av just det praktfullaste av alla de bevarade arbetena, den nyssnämnda Mariamässhaken. Medhjälparnas yrkeskunnighet har tydligen varit mycket ojämn. Att helhetsintrycket dock ej blivit lidande och att man vetat att utnyttja de skickligaste krafterna där de bäst behövdes är om något ett kriterium på ledningens

konstnärliga förmåga, och det tyder även på att verksamheten drivits i en ganska omfattande skala.

Vilketdera som var Alberts ursprungliga yrke är knappast möjligt att avgöra, men mig förefaller det troligast att han börjat som målare och att hans textila verksamhet huvudsakligen bestått i att teckna och f. ö. leda arbetet. Den i jämförelse med andra samtida broderier utpräglad dekorativa stilen förklaras bäst genom en sådan utveckling. Säkertligen har han haft någon mycket skicklig teknisk medarbetare — brodör eller brodös? — men det kan näppeligen ha varit nederländaren Gödert såsom Cornell och Wallin velat föreslå. Som ovan framhållits peka de utländska förbindelselinjerna längre österut. Med anledning av de många överensstämmelserna med en rad från Danzig stammande arbeten har jag tidigare framkastat möjligheten att Albert samarbetat med en från denna stad inflyttad yrkesman. Men i varje fall är det tydligt att Albert även kommit i direkt kontakt med Danzigtillverkningen, sannolikt genom en resa, försåvitt han, såsom Cornell och Wallin ha ifrågasatt, möjligen ej var född tysk.¹⁰

Låt oss nu emellertid övergå till en redogörelse för vårt »fynd». Den å bild 1 och 7 avbildade mässhaken inlämnades för konservering hos Föreningen Pietas hösten 1939. Den består av röd ylleplysch med pressat mönster från 1700-talets första hälft. Såväl på framstycket som på ryggstycket var mässhaken prydd med broderade kors, båda med krucifixframställningar och hämtade från kasserade senmedeltida mässhakar. Tumsbreda vita silkesband garnerade korsen och vittnade om tiden för den föga pietetsfulla »renoveringen», 1700-talets mitt. En av de första åtgärderna blev att avlägsna dessa störande »prydnader» samt att lossa korset från framsidan, där det varit ganska illa och f. ö. innehållsmässigt sett inte hade något att göra.

Kompositionen framgår av bilden 1. Broderiet är utfört på lärft som helt täckes. Figurerna stå i klara, oschatterade färger med svart teckning mot gyllene grund utförd i ett en-

Bild 4. Detalj av mässhaken bild 3.

hetligt flätmönster. Den korsfästes kropp lyser vit mot en praktfull korsgloria i blått och rött. Korset är smaragdgrönt med rödgula skråkanter. S. Olov har grön livklädnad och röd mantel med grönt foder. S. Henrik bär en blå mässhake med rött kors. Båda ha blå jätteglorior med guldkanter. Maria Magdalena vid korsets fot och Katarina av Alexandria (?; stympad) bära röda klädningar och blå resp. gröna mantlar. Hela broderiet är kantat med ett grönt band och därinnanför en snodd — även det en för ateljén typisk detalj.

I Uppsala domkyrkas skrudkammare förvaras icke mindre än fyra arbeten från vår Stockholmsateljé, däribland ett med nästan samma motiv som det nyupptäckta broderiet, bild 2, ehuru konstnärligt och till vissa delar (sic!) även tekniskt detta överlägset. Ett motsatt förhållande gäller en mässhake i Strängnäs domkyrka, som med fog kan betecknas som en kopia av Åkerby-korset, bild 3. Den är emellertid så dålig och tafatt i utförandet att Branting och Lindblom icke ansett sig kunna hänföra den till Stockholmsateljén utan antagit den vara utförd i stiftsstaden. Tillika med tvenne nu omändrade dalmatikor tillhör den en uppsättning som tillskrives den mäktige biskopen Kort Rogge (1479—1501). Dit hör även en stola med biskopens och Strängnäs domkyrkas vapen, vilken nu pryder en mässhake i Vansö kyrka, men dessa vapenbroderier äro så väl utförda att de av samma författare

Bild 5. Mässhake, Uppsala domkyrka; Danzig-arbete.

hänförs till Stockholmsateljén. Icke blott överensstämmelsen med Åkerbykorset utan i all synnerhet Maria Magdalenas mantel, vilken är utförd i den krävande och mycket ovanliga sammetssömmen — en av Albertverkstadens specialiteter — gör mig emellertid böjd för antagandet att alla broderierna för skruduppsättningen beställts i huvudstaden: möjligen hade sytts färdiga — de underliga grova kantbårderna bl. a. — och monterats hemma i Strängnäs.

I Uppsalaskatten finnas emellertid ännu ett par arbeten, som i viss mån beröra den Albertska pärlstickareverksamheten, nämligen två mässhakar av Danzigtillverkning, den ena här avbildad, bild 5. Vid jämförelse framstår tydligt släktskapen med vår Stockholmsateljé: den klara, nästan dramatiska krucifixkompositionen med det grönskande korset, den rika korsglorian, de flygande änglarna, som samla blodet från Kristi sår, och den patetiska Magdalena vid korsets fot, allt framställt i starka färger mot guldgrund. Olikheter framträda vid detaljstudium: framförallt den oerhört fina, liksom med hårpensel schatterade silkesömmen, som är så karakteristisk för broderiverkstäderna i Danzig med dithörande område. Utom hemorten är denna tillverkning sällsynt, vilket måste bero på att man där icke arbetade för export, vilket ju i stor utsträckning var fallet såväl i Flandern och Rhenområdet som i Lübeck. Utom de redan nämnda exemplen känna vi ännu ett par på skandinaviskt område, nämligen från Råneå kyrka i Norrbotten och från Aarhus domkyrka, här avbildad, bild 6. För oss är denna av särskilt intresse på grund av sin nära släktskap med de båda Uppsalaskrudarna och därför att den kan dateras. Donatorsvapnet längst ned på korset tillhör Jens Iversen Lange, som var biskop i Aarhus 1449—1481.²¹

Det är emellertid icke endast den stilistiska släktskapen med Stockholmsateljén som givit anledning till ett närmare skärskådande av Danzigbroderierna. Längst ned på det ena Uppsalakorset, bild 5, finnes nämligen en tillsats som icke är homogen med det övriga broderiet. Det halvrunda stycket är täckt med ett rutmönster, utfört i den för Albertateljén så

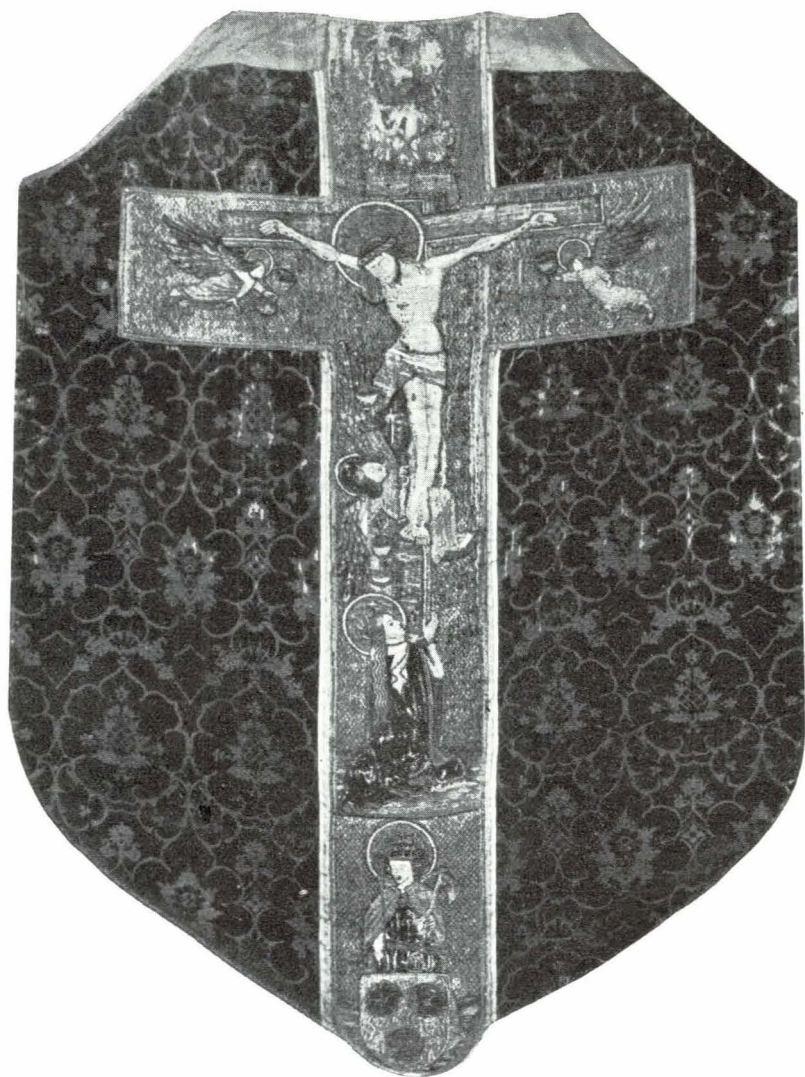

Bild 6. Mässhake, Aarhus domkyrka, Danmark; Danzigarbete.

typiska »sammetssömmen», som icke torde ha förekommit någon annanstans. Både mönster och utförande är identiskt med Magdalenas mantel i mässhaken från Strängnäs, bild 4. Att tillsatsen är medeltida och ungefär samtida med den övriga råder intet tvivel om. Och det finnes knappast någon annan möjlighet än att den utförts i Alberts egen verkstad i samband med broderiets montering med tyg till en mässhake.

Detta skulle alltså betyda, att vår kyrkliga textilateljé även importerade färdiga broderier. I förstone låter antagandet måhända otroligt. Men är det i grunden icke rätt naturligt, att en stor verkstad som denna då och då inköpte modeller utifrån på samma sätt som de förskaffade sig annat textilmaterial, framförallt de italienska prakttygerna varmed de egna alstren skulle monteras till kyrkliga skrudar o. a.? Och även om huvudparten av den italienska sidenimporten gick över Lübeck kan den även ha passerat Danzig, vars betydande import av dylika varor bevisas av den berömda, väldiga textilskatten i Mariakyrkan.

Mot riktigheten av det här gjorda antagandet om ett direkt inflytande från Danzig kan ju invändas att denna stad mot medeltidens slut hade ringa betydelse för vårt lands utlandsförbindelser i jämförelse med Lübeck. Den stora hansestadens härskarställning är givetvis oomtvistlig och de små undantag som bevisligen finnas endast bekräfta regeln.¹² Men det är, som jag hoppas framgår av det sagda, åtskilligt som tyder på att just Alberts Danzigförbindelser tillhöra dessa undantag.

Det andra korset, bild 7, är mycket svårare att bestämma. Det tekniska är helt annorlunda. Det är ett glest broderi utfört på blåviolett taft förstärkt med brunsvart lärft, som nu är synligt överallt där sidenet förslitits. Korset i guldläggsöm och rankorna äro sydda direkt med guld och silke, blommorna och bladen med plattsöm över fin lärft som klippts efter formen. Alla figurerna äro utförda för sig och därefter applicerade och äro mycket olika i kvaliteten.

Krucifix-bilden är nu så hårt sliten att den är svår att

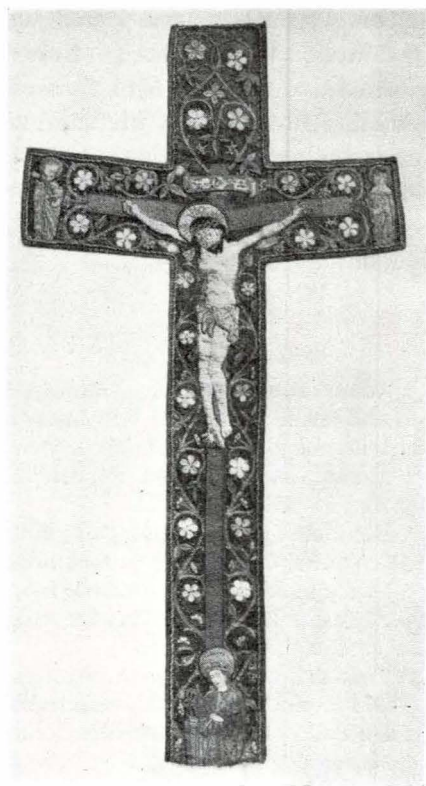

Bild 7. Mässhakskors, Åkerby kyrka, Uppland.

bedöma. Katarinabilden längst ned är ehuru stympad väl bevarad; man konstaterar en ovanligt ädel teckning och ett omsorgsfullt och säkert utförande med äkta pärlor och rikligt med guld. Denna kvalitetsblandning tyder på en ateljé med stora resurser. Det är ej alldeles osannolikt att även detta kommer från Stockholmsateljén, ehuru jag inte kan finna något drag som direkt talar därför. Om man vill gissa på en utländsk tillverkningsort torde Danzig icke vara alldeles otrolig.

Slutligen må göras ett påpekande. De båda korsen ha icke endast samma huvudmotiv utan även nederst ett kvinnligt

helgon som åtminstone i ena, sannolikt i båda fallen äro att bestämma som den heliga Katarina av Alexandria, avbildad tillsammans med det hjul varmed hon steglades till döds. Det märkliga förhållandet att samma landskyrka på kort tid erhåller två ungefär likadana mässhakar — korset på bild 7 bör vara endast ett tiotal år äldre än det andra — kan möjligen tyda på att Sankta Katarina varit Åkerby kyrkas eget skyddshelgon.

NOTER.

¹ AGNES BRANTING och ANDREAS LINDBLOM, *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*. I Svenska arbeten, 1923, sid. 107 ff. Citeras i denna uppsats utan att hänvisning göres alla gånger.

² AGNES GEIJER, *Albert Pärstickare och hans förbindelser med Danzig, Fornvännen* 1932.

³ Mässhaken finnes upptagen i *Katalog över Uppsala-utställningen 1918*, nr 230, ehuru utan vidare bestämning.

⁴ H. HILDEBRAND, *Antikvarisk tidskrift för Sverige* II (1869), sid. 406. JOHNNY ROOSVAL i *Svenskt biografiskt lexikon*. DE BRUN, *Holmia et alia*, I, fol. 177 ff.

⁵ CORNELL och WALLIN, *Sengotiskt monumentalmåleri i Sverige*, I (1917) och *Uppsvenska målarskolor på 1400-talet* (1933).

⁶ DE BRUN, *Pärstickare och donatorer*, Sv. Dagbl. 25 jan. 1929.

⁷ Många exempel bl. a. i BRANTING—LINDBLOM o. a. a. II, 1929.

⁸ Cornell—Wallin, o. a. a. från 1933, sid. 55.

⁹ *Avbildningar av Albert Pärstickarens arbeten i Katalog över Uppsala domkyrkas skrudkammare* (1932) och i *Medeltida textilier av svensk tillverkning (Ur Statens historiska museums samlingar, 1. 1932)* av A. Geijer.

¹⁰ Geijer, o. a. a. *Fornvännen* 1932 och Cornell—Wallin, sid. 53.

¹¹ Jfr W. MANNOWSKY, *Der Danziger Paramentenschatz*, I—V.

¹² Under 1400-talets mitt exporterades en mängd olika varor från Danzig till Sverige (HIRSCH, *Danzigs Handels- und Gewerbe-geschichte*, 1858). I de fullständigt bevarade skeppslistorna för åren 1474—76 upptages årligen 20—30 skepp på frakt till Stockholm eller Nyköping (LAUFER, *Danzigs Schiff- und Warenverkehr am Ende des XV. Jahrhunderts*, *Zeitschrift des westpreussischen Geschichtsvereins*, 1894). Flera detaljuppgifter om handelstransaktioner o. dyl. mellan Danzig och Sverige lämnar C. R. AF UGGLAS i *Gotlands medeltida träskulptur*, sid. 558, och i *Gamla Lödöse*.